
Boekbesprekingen

Sijes, B.A., in samenwerking met Th. M. de Graaf e.a., **Vervolging van zigeuners in Nederland 1940-1945**, 's-Gravenhage, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, monografie nr. 13, Martinus Nijhoff, 1979, 189 blz.

Deze geschiedschrijving van de vervolging van zigeuners in Nederland tijdens de tweede wereldoorlog is, toen het uitkwam in april 1979, op een vreemde manier in het nieuws gekomen (zie o.a. de achterpagina van Vrij Nederland op 26 mei). Degenen die op het Ministerie van C.R.M. thans het beleid maken voor wat betreft woonwagenbewoners, voelden zich in hun wiek geschoten door al te generaliserende uitspraken en zij toonden zich woedend over een passage op de laatste bladzijde van de tekst. Hier staat te lezen dat de recente beleidsmaatregelen met betrekking tot woonwagenbewoners nog geen haar beter zijn dan die welke in de oorlog door de Duitsers zijn getroffen met betrekking tot zigeuners. Deze passus is inderdaad meer dan een peccadille, het gaat niet aan om het modderen met het woonwagenbeleid in onze tijd te vergelijken met de systematische Duitse poging tot het uitroeien van zigeuners.

Wie uit dit incident op heeft gemaakt dat dit boek niet tot de sterkste pennevruchten behoort van prof. Sijes en het daarom ongelezen heeft gelaten, heeft onjuist gehandeld. Het boek bevat een tamelijk compleet en helder feitelijk verslag van de lotgevallen van de zigeuners vlak vóór en tijdens de oorlog. Hier blijkt duidelijk hoe het Nederlandse ambtelijk apparaat en met name de politie, op ordelijke wijze de Duitse opdrachten heeft uitgevoerd door zigeuners apart te registreren, door hun paarden af te nemen (om de trekkende levenswijze tegen te gaan), door hen te concentreren in kampen en door hen uiteindelijk op te pakken voor deportatie. Dat dit zonder veel tegenwerking kon gebeuren, zegt wel iets over de aard van de Nederlandse tolerantie tegenover etnische bevolkingsgroepen. Men kan enerzijds niet zeggen dat Nederlanders zich onderscheidden door actieve vreemdelingenhaat, aan de andere kant blijkt dat zij ook niet principieel stelling ertegen namen. Wel hebben enkele hoge politiefunctionarissen zich beijverd om een Nederlandse Anti-Zigeuner Centrale in Europees verband op te richten, de reden waarom dit uiteindelijk niet doorging is tekenend; de minister van Justitie liet het geen doorgang vinden omdat het te veel zou kosten!

Is deze geschiedenis inderdaad in overdreven en generaliserende bewoordingen verteld? Ik kan het niet vinden, in tegendeel, het valt op hoe de auteurs er blijk van geven systematisch naar tegenvoorbeelden te hebben gezocht voor hun stellingen. Enkele ambtenaren hebben het bijhouden van een zigeuner-cartotheek gesaboteerd (p. 73), één burgemeester tekent protest aan tegen het beperken van de bewegingsvrijheid van zigeun-

ners (p. 88) en er wordt uitvoerig uit het rapport van een Hoofdingspecteur van Volksgezondheid geciteerd (p. 101), omdat deze opvalt als één der heel weinigen, die blijk geeft van inzicht in en mededogen met de benarde positie van zigeuners. Maar het is waar: deze uitzonderingen zijn zo zeldzaam dat ze daardoor een goede illustratie ervan vormen, hoe een totaal overheidsapparaat heeft gefaald.

F. Bovenkerk

Deursen, A.Th. van, **Het kopergeld van de gouden eeuw**, deel I **het dagelijks brood** (1978), deel II **volkskultuur** (1978), deel III **volk en overheid** (1979), van Gorcum, Assen.

Wanneer sociologen – en niet alleen zij – hun geschriften introduceren met de opmerking, dat zij omtrent hun onderwerp een 'beeld willen schetsen', dan is voorzichtigheid geboden. Meestal wil dit zeggen dat de auteur zijn onderwerp niet goed afperkt en nog vaker dat het hem niet is gelukt een *ordentelijke probleemstelling* te formuleren. Deze drie boekjes zijn tezamen ongeveer het eerste voorbeeld waarbij ik mij laat overtuigen dat zo iets vaags als 'een beeld' inderdaad op een zinvolle wijze kan worden geproduceerd. Men vindt een tamelijk veelomvattende beschrijving, een etnografie welhaast, van het sociale leven van gewone mensen in Holland gedurende de 16e en de 17e eeuw en met name in de periode van de strijd tegen Spanje. In deel I komt de materiële basis, de strijd om het dagelijks bestaan, aan de orde; bij deel II gaat het om een veelheid van uitingen van volkskultuur; deel III behandelt de wijze waarop het overheidsbeleid in het leven ingrijpt; en in deel IV, dat nog moet verschijnen, zal de verhouding tot het bovennatuurlijke aan de orde worden gesteld.

Zulke etnografie van het gewone volk past in de moderne traditie van sociale geschiedschrijving, het sluit echter ook aan bij de hernieuwde aandacht voor het leven van gewone mensen in de sociale wetenschap. Zoals Gerrit Jansen zich liet inspireren tot het schrijven van een boekje over een levendig arbeidersstraatje in Utrecht (de Straat, een portret, Coutinho, 1978) nadat hij een fraai en kostbaar boekwerk in handen had gekregen over de vierhonderdjarige Amsterdamse Herengracht, zo merkt van Deursen op (deel III, p. 78): 'Hollands welvaart steunde niet enkel op standhouders, regenten en kooplieden. Ze werd meegedragen door een grote massa van gewone mensen die zich van hun betekenis niet bewust waren, maar wier vakmanschap de bloei van het gewest Holland verzekerde'.

Wat in deze drie boekjes weldadig aandoet is behalve de lichtvoetige, soms ietwat schertsende, maar altijd zeer leesbare schrijfstijl, is het feit dat deze geschiedschrijving iedere pretentie vreemd is. De graanprijzen worden niet in verband gebracht met het revolutionair potentieel van de gewone man, details over de volkskultuur dienen niet ter illustratie van een allesomvattende civilisatietheorie en van Deursen hoeft zich op geen enkele wijze in vreemde bochten te wringen om bepaalde bevolkingssegmenten in enig keurslijf van een klassetheorie te persen. De enige leidende gedachte in het werk lijkt mij deze: ondanks alle politieke woelingen op het officiële toneel van de geschiedenis, waren de sociale verhoudingen in Holland in de 17e eeuw opvallend stabiel. Evenwel: 'in haar natuurlijke begeerten liet de volksklasse zich de wet niet stellen'. De lichtvoetige descriptie van die 'natuurlijke begeerten' is bij van Deursen behalve wetenswaardig, vooral ook een esthetisch genoegen.

F. Bovenkerk

Norbert Dittmar, **Handboek van de sociolinguïstiek**. Vertaling van: Soziolinguistik; exemplarische und kritische Darstellung ihrer Theorie, Empirie und Anwendung; mit kommentierter Bibliographie. Utrecht-Antwerpen: Het Spectrum 1978, 468 blz.

Het direkt opvallende aan de vertaalde uitgave van het bekende boek van Dittmar is de titel en het weglaten van de ondertitel. Deze laatste immers geeft aan welke beperkingen het boek kent: het is geschreven vanuit één bepaald probleem (exemplarisch), namelijk 'taal en ongelijke onderwijskansen', zoals het in de jaren zestig werd geformuleerd. Dit is wel het buiten de sociolinguïstiek meest gekende probleem van dit vak, maar het is er een uit vele. Daarom in dit, uit 1973 stammende overzichtswerk, nauwelijks tot geen aandacht voor taalattitude, taalverandering, gespreksanalyse, taalplanning, tweetaligheid, minderheidstalen, kreolistiek, sekseverschillen, of alleen maar iets voor zover relevant voor Dittmar's voorbeeldprobleem.

Het is daarom geen handboek in die zin dat het een handzaam overzicht biedt van theorieën, opvattingen, begrippen, termen, deelgebieden zoals die in de sociolinguïstiek voorkomen. Tegenwoordig staat het probleem van tweetaligheid centraal; ook Dittmar is daar nu mee bezig. Dat het boek toch een plaats verdient in een reeks overzichtswerken komt doordat Dittmar zeer veel van wat ook maar enigszins met zijn toenmalig probleem te maken heeft, samenvat. Een uitgebreid personen- en zakenregister maakt het tot een nuttig naslagwerk.

Dittmar behandelt de deficiet-opvatting (de opvatting dat kinderen van lagere sociale klassen lijden aan taalarmoede die tot lagere schoolprestaties leidt), door hem 'deficiet-hypothese' genoemd, en de differentie-opvatting (de opvatting dat niet alle bevolkingsgroepen van huis uit de in het onderwijs vereiste taal beheersen), door hem 'differentie-conceptie' genoemd. Hij vat onderzoek samen dat binnen die twee opvattingen is verricht, en bespreekt die kritisch.

Al is het werk bijgewerkt, het draagt nog de sporen van het jaar van eerste verschijnen, tot in de formulering van het probleem. Nu wordt er in de sociolinguïstiek gesproken van 'linguïstische aspecten van maatschappelijke ongelijkheid en onderwijs'.

Aan de oorspronkelijke tekst gaat een voorwoord van de vertaler vooraf, waarin een wat scheef beeld wordt gegeven van de sociolinguïstiek in Nederland: wat er door (onderwijs) sociologen en onderwijskundigen is ingebracht in deze problematiek wordt volledig genegeerd. Ook in Nederland is de sociolinguïstiek voor een groot deel ontwikkeld buiten de officiële linguïstiek om, met name door sociologen, psychologen en pedagogen.

Ook de Nederlandse bibliografie lijdt daaronder: slordig en onbetrouwbaar. (Bijv. A.J. Mens, *Taalvaardigheid van kleuters*, Nijmegen 1972, ontbreekt). Ook dient vermelding een bijzonder hinderlijke fout: de franse socioloog Baudelot wordt konsekwent in de tekst – zoals ook in het Duitse origineel – 'Bandelot' genoemd, ook in het register.

De vertaling is goed, zij het met de onvermijdelijke fouten van wie tegen te lage beloning uit het Duits moet vertalen.

Kortom: voor wie het nodig is om zich soms zijdelings snel op een of ander onderwerp te oriënteren in de sociolinguïstiek, is dit Handboek zeker handig, mits hij/zij zich de beperkingen van dit 'handboek' bewust is.

G. Hubers

L. van der Geest (red). **De geronnen maatschappij. 1970-1980 en verder**. Opstellen over sociaal-economische ontwikkelingen van H.C. Bos, C.F.J. Böttcher, H. ter

Heide, S. Patijn, J. Pen, A. Peper, J. M. den Uyl, J.M.M. de Valk, T. de Vries, Boom, Meppel, 1980.

De overgang van de jaren zeventig naar de jaren tachtig is een goede aanleiding gebleken tot terugblikken en vooruitzien. In deze bundel gebeurt dat ook, toegespitst op de sociaal-economische sector. De eerste drie hoofdstukken gaan over internationale economische ontwikkelingen en zijn voornamelijk inventariserend van aard. De algemene slotsom die zich laat aflezen uit deze bijdragen is dat de internationale politiek-economische institutionele structuren die na W.O. II zijn ontstaan het in de jaren zeventig nagenoeg begeven hebben, maar dat van nieuwe stabiele arrangementen vooralsnog geen sprake is.

De maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland worden door De Valk in sombere tonen neergezet. 'Vrijwel nergens heeft de herstructurering van de maatschappelijke instellingen ... tot werkelijke verbeteringen geleid.' (p. 77-78). Hij constateert dat de 'vernieuwing' op vele punten de processen die ermee omgebogen moesten worden heeft versterkt, en dat ze anderzijds een tweeslachtig karakter hebben. Zijn betoog is echter te summier om werkelijk overtuigend te zijn.

Dit laatste kan men niet zeggen van de omvangrijke en gedegen beschouwing over de veranderingen in de arbeidsverhoudingen van de hand van Peper, terwijl Pen een provocatief essay bijdraagt over tien jaar economische politiek in Nederland. Op geestige wijze maakt hij duidelijk dat de welvaartsontwikkeling in Nederland gedurende deze periode een ongekend niveau bereikte, in weerwil van economische crises en sombere beoordelingen. Tezelfdertijd concludeert hij dat de politiek conflicterende doelstellingen op economisch terrein nastreeft: het daaruit voortkomende immobilisme vormt z.i. het centrale probleem voor de jaren tachtig.

Ter Heide en Den Uyl trachten in het derde deel van de bundel tot afsluitende beschouwingen te komen, die ten dele tevens reacties op de voorgaande hoofdstukken zijn. Zo doen de observaties van De Valk Den Uyl denken aan v.d. Vens 'In de schaduwen van het modernisme'...

Bezieet men deze in het algemeen boeiende en kwalitatief hoogwaardige - zij het in de vorm van essays - bundel met een poging tot verdere distantie, dan lijkt een van de voornaamste indrukken deze te zijn: dat de institutionele arrangementen van de Nederlandse - en trouwen ook van de internationale - samenleving vrijwel allemaal gestalte kregen in de jaren veertig en vijftig. Dát zijn de jaren van bijkans revolutionaire sociale veranderingen. De jaren zestig en zeventig geven daarvan eerder een ideologische reflex, dan dat van structurele veranderingen zelf sprake is. Integendeel: de veranderbaarheid van de samenleving lijkt te zijn afgenomen door een veelheid van vaak tegenstrijdige factoren.

De term 'geronnen maatschappij' levert hier een slecht passende metafoor bij. Eerder zou men kunnen spreken, als men toch sociale verandering in vloeistofvorm wil afbeelden, van een veel stroperiger, kleveriger maatschappij. Maar die stroop stroomt blijkbaar door oude beddingen.

Nergens uit dit boekje blijkt dat het hier in feite de gebundelde bijdragen aan een speciaal nummer van E.S.B. betreft. Een register ontbreekt eveneens. Men zou verwachten dat juist bij een bundeling in boekvorm wat meer zorg aan deze en andere zaken was besteed.

B. Tromp

C.P. Middendorp: Ontzuiling, politisering en restauratie in Nederland. Progressiviteit en conservatisme in de jaren 60 en 70, Boom Meppel/Amsterdam, 1979, 216 blz.

De veelbelovende titel van dit boek wordt niet geheel door de inhoud gedekt. Dr. Middendorp analyseert culturele veranderingen aan de hand van attitude-schalen die in 1965, 1970 en 1975 door verschillende bureaus voor markt- en opinieonderzoek aan steekproeven uit de Nederlandse bevolking werden voorgelegd. Het algemeen bekende beeld van de woelige jaren 60 en de matte jaren 70 wordt door dit onderzoek grotendeels bevestigd. Tussen 1965 en 1970 bleken confessionalisme (verzuiling) en religieuze orthodoxie af te nemen, terwijl de belangstelling voor politiek (politisering) toenam en het streven naar individueel welzijn los van traditionele normen (individualisering) sterker werd. In 1975 stonden confessionalisme en orthodoxie op hetzelfde peil als in 1970, maar individualisering en conservatisme genoten een grotere populariteit. Van de-politisering bleek in 1975 geen sprake te zijn, de politieke en ideologische tegenstellingen hadden veeleer nog scherper vormen aangenomen dan in 1970.

Middendorp interpreteert deze – in feite meer gecompliceerde en differentiële – trends als gevolgen van structurele veranderingen zoals de snelle groei van de welvaart in de jaren 60 en de langzamer groei in de jaren 70, de opkomst van een nieuwe middenklasse, schaalvergroting en uitbreiding van het (hoger) onderwijs en massamedia. Hij doet dit op een boeiende en duidelijke manier, die het boek ook voor statistisch weinig geschoolde lezers aantrekkelijk maakt. Een aantal methodologische en theoretische vragen blijft echter onbeantwoord.

In de eerste plaats doet de auteur geen poging om zijn attitudeschalen te valideren, of althans te illustreren met verwijzingen naar werkelijk gedrag. Daarnaast ontbreken kruistabellen en significantietoetsen – begrijpelijk, in verband met het grote aantal variabelen, maar niettemin een gemis. De auteur kan zijn theoretische uitspraken dan ook niet hard maken.

Theoretische variabelen worden vaak niet geoperationaliseerd. Zo maakt de auteur in hoofdstuk 2 interessante opmerkingen over de opkomst van een nieuwe middenklasse van 'jonge specialisten en academici, employés en technici, geschoolde vakmensen en ambtenaren' die na 1965 behoefte zou voelen aan een eigen maatschappelijke en politieke visie of ideologie (blz. 30 en 35). In de volgende hoofdstukken komt deze nieuwe middenklasse helaas niet meer voor en worden alleen hogere, midden- en lagere welstandsklassen en opleidingscategorieën onderscheiden. De politieke ideologie van de nieuwe middenklasse blijft eveneens vrij duister, al zou men zich hierbij wellicht het nieuw-linkse denken in PSP, PPR en PvdA (Nieuw Links) kunnen voorstellen. Middendorp verwaarloost Nieuw Links, maar besteedt evenmin veel aandacht aan Nieuw Rechts. Wel onderscheidt hij, m.i. terecht, het pre-industriële, anti-liberale conservatisme van het moderne, anti-socialistische en liberale conservatisme, maar vervolgens houdt hij geen rekening met de mogelijkheid van een post-industrieel conservatisme dat wellicht elementen van liberalisme en socialisme overneemt maar zich afzet tegen nieuw-linkse denkbeelden. Tenslotte zou Middendorp zijn theoretische analyse kunnen verfijnen door buitenlandse ontwikkelingen met Nederlandse te vergelijken. Politisering en restauratie vonden waarschijnlijk ook plaats in Frankrijk en de Bondsrepubliek, waar verzuiling en ontzuiling echter niet of nauwelijks voorkwamen. Zo zou men kunnen nagaan – na de nodige methodologische horden genomen te hebben – in hoeverre politisering en restauratie door structurele veranderingen in de West-Europese samenleving zoals schaalvergroting, welvaartsgroei e.d., verklaard kunnen worden.

Al met al biedt Middendorp weliswaar veel interessant materiaal, maar verwerkt dit op

een weinig bevredigende wijze.

A.P.M. Lucardie

Verhellen, E., **De provobeweging. Bijdrage tot een juistere begripsomschrijving.** Werkdocument 5, Rijksuniversiteit Gent, 1978, 197 blz.

Lievens, Ph., **Op zoek naar het morgenland. Ontwikkeling van een spirituele hippiefilosofie. Amerika 1965-75.** Orion, Brugge, 1979, 183 blz.

In België verschenen vrij kort na elkaar twee studies over min of meer verwante onderwerpen: de provobeweging in Nederland en de hippiefilosofie in de Verenigde Staten.

Blijkens de inleiding van *De provobeweging* is Verhellen geïnteresseerd in het jeugdgroepsleven. De onlangs weer toegenomen belangstelling voor de provobeweging deed hem besluiten zijn oorspronkelijke 'licentiaatsverhandeling' (doctoraalscriptie) van vòòr 1968 met nagenoeg ongewijzigde tekst een ruimere verspreidingskans te bieden. De auteur wil de beweging zelf doen leven en hij tracht dit te verwezenlijken door een analyse te maken van publicaties van en over provo. De methode der participerende observatie werd door hem indertijd verworpen, omdat het hier zou gaan om een beweging en niet om een groepsverschijnsel (p.2). Een dergelijke argumentatie doet eerder vermoeden dat er in de onderzoeker ten tijde van de provo-beweging weinig beweging zat.

Als bijdrage tot een duidelijker begripsomschrijving is het boek geslaagd. Provo's onderscheiden zich volgens Verhellen van de nozems door hun sociale gerichtheid. Hiermee maakt hij een einde aan de begripsverwarring die is ontstaan sinds de geruchtmakende studie over de achtergronden van nozemgedrag, geschreven door de hedendaagse provo onder de criminologen: Buikhuisen. Waarom dan toch een afzonderlijk hoofdstuk werd ingeruimd voor het verschijnsel jeugdbende, is niet geheel duidelijk. Mogelijke verwarring wordt er weer mee in de hand gewerkt. Verder onderscheidt provo zich van de hippiebeweging door een politieke georiënteerdheid en het hanteren van de provocatie als middel om haar ideologie te realiseren.

In een schets over de voorgeschiedenis en het ontstaan van de provobeweging gaat de schrijver betrekkelijk uitvoerig in op de rol die Van Duyn en Grootveld hierin hebben gespeeld. De eerste wordt vooral verantwoordelijk geacht voor de politieke (anarchistische) component; de tweede voor de inbreng van het ludieke element, dat zich onder meer manifesteerde in de happenings rond het Amsterdamse Lieverdje. De indruk dat provo is ontstaan dankzij de typische situatie van en in Amsterdam, noemt Verhellen vals (p. 43). Het argument voor deze conclusie is niet overtuigend. Weliswaar waren veel provo's oorspronkelijk buiten de hoofdstad actief, maar de provobeweging ontstond eerst toen deze figuren zich in Amsterdam verenigden.

De provobeweging wordt niet alleen beschreven maar ook geanalyseerd, zij het op povere wijze. Een analyse met enige diepgang is het niet en dit wreekt zich bijvoorbeeld waar de auteur tot de uitspraak komt dat het ontstaan van de provobeweging een toevallige gebeurtenis is geweest: het samenvloeien van drie factoren: de oprichting door een 'jong adult' (Van Duyn) van een eigen anarchistisch blad, de acties van Grootveld en de nieuwswaarde van het onderzoek van Buikhuisen die de term provo uitvond. Of wil Verhellen ons echt doen geloven dat de provobeweging ook in Knokke zou kunnen zijn ontstaan, indien daar de drie genoemde factoren 'toevallig' waren samengevloeid?

Terecht heeft de schrijver oog voor de invloed die de pers op de ontwikkeling van provo heeft gehad. Om deze invloed na te gaan verzamelde hij allerlei kranteberichten en andere perspublicaties voor een analyse. Waarom hij hiertoe ook op systematische wijze twee

veelgelezen kranten in Vlaanderen verzamelde, kan ik alleen maar verklaren uit een ludieke inval van de schrijver, tenzij men wil aannemen dat de provo's in Amsterdam zich werkelijk lieten beïnvloeden door wat in *De Standaard* of in *Vooruit* over hen werd geschreven.

De doelstellingen en de culturele en politiek-maatschappelijke (witte) plannen van provo worden op overzichtelijke wijze op een rijtje gezet. Het laatste hoofdstuk is gewijd aan provo buiten Amsterdam. Helaas zijn aan provo in België maar drie bladzijden gewijd. In Antwerpen, Gent en Brussel blijken opvallende provo-kernen te hebben bestaan. De Belgische provo's zouden zich meer met ideologie dan met actie en scherpe provocaties hebben bezig gehouden.

Tenslotte zijn zo'n 70 van de 197 pagina's van het boek ingeruimd voor bijlagen, waarin nummers van het tijdschrift provo zijn opgenomen, uiteenzettingen over de diverse witte plannen, open brieven van provo aan de koningin en de burgemeester van Amsterdam en dergelijke meer.

Voor een schrijver die beoogt de provo's zelf aan het woord te laten, moraliseert Verhellen opvallend dikwijls. Zo kan hij zich niet aan de indruk onttrekken 'dat de improvisatie heel wat Provoacties kenmerkte, wat wel kan wijzen op een *innerlijke armoede* (mijn cursivering; R.J.), die echter handig gedekt werd door een beroep te doen op het anarchisme.' (p.95). Het zou niet moeilijk zijn in de tekst nog tal van dergelijke *sweeping statements* van een moraliserend karakter aan te wijzen.

Verhellen geeft in *De provobeweging* een gedetailleerd overzicht van de provobeweging in Nederland en hij levert ook een nuttige bijdrage aan een duidelijke begripsomschrijving. In plaats van de nogal povere, met waardeoordelen gelardeerde analyses of aanzetten daartoe had de auteur er wellicht beter aan gedaan het werk nog meer het karakter van een tijdsdocument te geven door bijvoorbeeld ook foto's en gevalsbeschrijvingen op te nemen.

Verhellen's slotopmerking dat het opvallend is dat 'Provo wel geschriften nalaat, waarin zij hun doelstellingen expliciteren, terwijl dit aspect bij Hippie nagenoeg afwezig blijft', (p. 106), wordt gelogenstraft door het boek van Lievens, want *Op zoek naar het morgenland* is een uitzonderlijk goed gedocumenteerd overzicht van de spirituele achtergronden van de hippiebeweging in Amerika. Ook welzijnswerker Lievens wil de mensen over wie hij schrijft zelf laten spreken liever dan eigen meningen te formuleren. Deze opzet komt goed uit de verf, al worden nagenoeg alleen dié hippies en hun goeroes ten tonele gevoerd die hun gedachten weleens op schrift hebben vastgelegd.

Bij wijze van inleiding doet – wie anders? – Simon Vinkenoog ons de groeten uit het morgenland. Deze tien in een *staccato*-achtige stijl neergeschreven pagina's ademen geheel de sfeer van de hippiefilosofie en vormen daarmee een soort stijlsamenvatting van het boek.

De schrijver signaleert een grote diversiteit onder de hippies. Er zijn onder meer *master hippies* en *high priests*, *philosophers*, *street hippies* en *plastic hippies*, *yippies* en *teenyboppers*. In navolging van anderen ziet Lievens de hippiebeweging niettemin als geheel gekarakteriseerd door een afkeer van de *American way of life*, een hang naar psychedelische mystiek en een verbondenheid met een kleine artistieke revolutie, vooral op het gebied van de muziek. In het vervolg van zijn betoog maakt hij overigens niet altijd duidelijk welke categorie hippies of welke trend in de hippiebeweging hij nu op het oog heeft.

Na een geschiedbeschrijving van de hippiebeweging, die hij laat aanvangen bij de beweging van de *beatniks*, behandelt Lievens een aantal belangrijke thema's uit de

hippiefilosofie door deze te beschrijven en te illustreren aan de hand van citaten. Het resultaat is een bijzonder levendig tijdsbeeld in een stijl die door het ontbreken van Vlaams idioom voor de Nederlandse lezer toegankelijker is dan die van Verhellen.

In het religieuze aspect staan de harmonie, het gevoel van verbondenheid en de energie als eeuwige verrukking centraal. Zeer genuanceerd laat de schrijver zich voorts uit over het gebruik van psychedelische middelen door de hippies. Terecht toont hij aan dat het gebruik van drugs geen onmisbaar bestanddeel van de beweging als geheel heeft uitmaakt, al was dit gebruik in de beginperiode onder andere onder invloed van Timothy Leary vrij algemeen. Later werden met name in de hippiecommunes vooral de sterkere psychedelische middelen afgewezen. De hippies namen dergelijke middelen veelal ook met een verschillende bedoeling tot zich en de auteur onderscheidt dan ook een aantal categorieën gebruikers.

Er zijn *hedonistic users*, *mind trippers* en *spirituele gebruikers*, die voor een deel ook verschillende middelen gebruiken. In weerwil van Lievens' uit zijn inleidende woorden blijvende bedoelingen kan hij het toch niet laten in discussie met Leary te treden over het door de hippies afzweren van gevestigde culturele regels mede als gevolg van hun drugsgebruik. Hij waarschuwt ervoor dat dit een gevaarlijke deconditionering tot stand kan brengen, die tot een soort culturele zelfmoord zou kunnen leiden (p. 66). Ook uit bijvoorbeeld de opmerking waarmee hij het hunkeren van de hippies naar geluk maar liefst als kinderlijk aanduidt (p. 87), blijkt dat de schrijver graag met het opgeheven vingertje klaar staat. Gezien ook het boek van Verhellen wordt daarmee de indruk versterkt dat deze gewoonte klaarblijkelijk niet is voorbehouden aan mensen uit dat land van dominees en sociologen onmiddellijk ten noorden van België.

De liefde beschouwen de hippies volgens Lievens als een uitdrukking van spirituele eenwording en seksuele energie betekent voor hen een soort goddelijke energie. De hippies hebben de sexualiteit van haar mythen ontdaan, al wijzen zij abortus af omdat deze niet zou stroken met hun opvattingen over verantwoordelijkheid en geweldloosheid.

De schrijver gaat verder uitvoerig in op de uittocht uit de steden en op het denken van de hippies. Dit denken betitelt hij evenals Roszak en Snyder met *gnosis*, welke betrekking heeft niet zozeer op *wat* de mens weet, als wel vooral *hoe* hij dat weet. Dit laatste is volgens de auteur de kernvraag die de hippie aan de samenleving stelt. Wederom kan Lievens het oordelen niet laten, want hij merkt op dat die vraag onze intellectuele geest nogal dwaas kan toeschijnen, 'want de wetenschap heeft al drie eeuwen de criteria voor kennis in handen.' (p.124). Na deze ontboezeming kunnen de wetenschapsfilosofen zich maar beter, in het spoor van Wittgenstein, op het platteland afzonderen en een echt beroep gaan uitoefenen.

Lievens heeft een goed gedocumenteerd, interessant en zeer leesbaar tijdsdocument samengesteld, al zal niet iedereen zijn instemming met zijn commentaar op bepaalde aspecten van de hippiefilosofie kunnen betuigen. Het is wel jammer dat de schrijver op een meestal hinderlijke manier hier en daar zijn eigen waarderingen door de beschrijvingen heen vlecht. Begrijpen, en niet oordelen, schreef Vinkenoog in zijn inleiding.

R.J. de Jongh

A.F.A. Korsten, **Het spraakmakende bestuur. Een studie naar effecten van participatie in relatie tot democratiemodellen en sociale ongelijkheid.** Vuga, Den Haag 1979, 605 blz.

Korsten heeft als medewerker van het Instituut voor Toegepaste Sociologie (ITS) de

afgelopen jaren verschillende onderzoeken verricht naar inspraakprocedures en daarover (samen met anderen) een aantal lijvige rapporten gepubliceerd. In de onderhavige studie – zijn dissertatie – richt hij zich vooral op de effecten van inspraak en hoe deze kunnen worden beoordeeld volgens een tweetal democratiemodellen.

Na een kort inleidend eerste hoofdstuk, waarin probleemstelling en opzet van het boek worden behandeld, wordt in hoofdstuk 2 zeer uitvoerig (pp. 8-80) ingegaan op de achtergronden van het inspraakverschijnsel. Als oorzaken van de roep om inspraak aan het einde van de jaren zestig ziet Korsten de afnemende effectiviteit en legitimiteit van het overheidsoptreden. Ter ondersteuning van zijn standpunt vat hij een groot aantal publikaties samen. Dit literatuuronderzoek biedt weinig nieuws en had mijns inziens dan ook fors ingekort kunnen worden. Belangrijker is echter, dat de lezer – afgezien van de globale konstatering dat afnemende legitimiteit en effectiviteit een rol hebben gespeeld – niet veel wijzer wordt over de specifieke ontstaansgronden, ontwikkeling en acceptatie van de 'inspraakbeweging'. Wie waren nu eigenlijk de dragers van de roep om inspraak? Hoe valt te verklaren dat de inspraak-ideologie zo'n snelle en positieve weerklink vond bij de overheid? Een antwoord op deze en soortgelijke vragen zou meer licht hebben kunnen werpen op de achtergronden van het inspraakverschijnsel.

Vervolgens behandelt Korsten in hoofdstuk 3 de functies van en de voorwaarden voor inspraak. Tevens komt aan de orde welke betekenis aan inspraak wordt toegekend in twee democratie-opvattingen: de representatieve en de participatie-democratie. Deze twee democratie-opvattingen worden door Korsten later in het boek gehanteerd als maatstaf om de effecten van inspraak te beoordelen.

De hoofdstukken 4, 5 en 6 zijn gewijd aan participatie en participatie-bevordering. In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op technieken van participatie-bevordering en op vermindering van sociale ongelijkheid bij participatie. Het volgende hoofdstuk verschaft ons een groot aantal onderzoeksgegevens inzake kennis over en deelname aan inspraakprocedures. Inzicht in de vraag hoe de gehanteerde 'technieken' en 'strategieën' kennis en deelname hebben *bevorderd*, wordt echter niet geboden. In hoofdstuk 6 konstateert Korsten op basis van eigen onderzoek naar inspraak bij streekplannen dat tussen deelnemers en nietdeelnemers slechts geringe verschillen bestaan in beleidsvoorkeuren. Dit betekent dat de meerderheidskeuze tijdens inspraakprocedures niet serieus wordt beïnvloed door selectiviteit in de participatie (bijv. naar opleiding en beroep). Resultaten van inspraakprocedures zouden dus niet kunnen worden afgedaan door te verwijzen naar hun niet-representatief karakter. Het is overigens de vraag of we aan dit resultaat veel betekenis mogen toekennen. Het gaat immers om zeer algemene en globale voorkeuren, waarover bij nadere uitwerking en detaillering wel eens heel wat minder consensus zou kunnen bestaan (vgl. ook de opmerkingen van Korsten zelf op p. 248 en 251).

De effecten van inspraak staan centraal in hoofdstuk 7. Insprekers blijken slechts weinig invloed te hebben op de beleidskeuzen van de overheid. Interessant genoeg leidt dit niet tot verwerping van en krachtig verzet tegen de overheidsplannen. Onder de insprekers neemt begrip voor en aanvaarding van het overheidsbeleid juist toe. Het onderzoek lijkt dus de opvattingen van de sociaal-psycholoog Mulder over de dubbele bodem van de participatie te bevestigen (p. 370). Voorts besteedt Korsten aandacht aan de veranderingen, waartoe de introductie van inspraakprocedures in het overheidsbeleid heeft geleid.

In hoofdstuk 8 tenslotte worden de effecten van inspraak geëvalueerd en komt de vraag aan de orde in hoeverre inspraak heeft bijgedragen tot politieke vernieuwing.

Het is de grote verdienste van Korsten geweest, dat hij zeer veel interessant materiaal heeft bijeengebracht, waaronder gegevens uit allerlei moeilijke toegankelijke ambtelijke rapporten, e.d. De lezer krijgt een aardige indruk op welke schaal in Nederland met

inspraak is geëxperimenteerd, niet alleen op provinciaal maar ook op nationaal en lokaal niveau. De kritische analyse van functies en effecten van inspraak levert – zij het misschien geen schokkende – toch uiterst belangwekkende resultaten op. Wel zijn de resultaten wat globaal uitgevallen. Zo had ik graag een wat meer gedifferentieerd beeld gehad van de functies en effecten van inspraak voor onderdelen van het overheidsapparaat en voor groep(ering)en uit de bevolking. Maar het beschikbare materiaal maakte dat waarschijnlijk niet goed mogelijk. Hier ligt duidelijk nog een gebied braak voor verder onderzoek.

Korsten heeft zijn studie breed opgezet en heeft er naar gestreefd om zoveel mogelijk literatuur over het onderwerp (de literatuurlijst telt meer dan 1000 publikaties) te verwerken. Deze aanpak heeft mijns inziens op een aantal punten duidelijk afbreuk gedaan aan zijn betoog.

Het streven om alles een plaatsje te geven heeft geleid tot de weergave van opvattingen en gegevens die voor het onderwerp van dat moment niet of nauwelijks relevant waren, tot overbodige uitweidingen (zo had bijv. het gedeelte over inspraak in het buitenland, pp. 331-351, zonder enig bezwaar weggelaten kunnen worden), tot de presentatie naast elkaar van uiteenlopende, soms tegenstrijdige 'theorieën' en 'ad hoc verklaringen' zonder dat daartussen veel verbanden worden gelegd. Het meest wreekt zich nog het ontbreken van een eigen uitgewerkt begrippenapparaat (en daaronder versta ik meer dan de globale weergave van het model van Easton in Bijlage 1), waarbinnen zowel de theoretische inzichten als de onderzoeksresultaten op een coherente manier hadden kunnen worden gepresenteerd. Niet alleen had dat kunnen leiden tot een strakker en minder wijdlopieg betoog, maar tevens was het dan ook mogelijk geweest het geheel aanzienlijk te bekorten. Dit was de leesbaarheid en toegankelijkheid van deze toch wel boeiende studie alleen maar ten goede gekomen.

H. van Goor